

Юрій Ладний

ЕТНОПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ
РЕВОЛЮЦІЇ
1917–1921 рр.: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті ідеться про формування сучасних методологічних підходів у вивченні етнополітичних процесів періоду національної революції 1917–1921 рр. Автор намагався, застосовуючи метод критичного мислення, показати різноманітні погляди науковців на проблему, яка досліджується. В статті визначено авторські методологічні погляди, які ґрунтуються на принципах історизму і науковості.

Ключові слова: українська національна революція; етнополітика; методологія.

Ladnyi Yu. Ethnopolitics in Ukraine in 1917–1921: methodological aspect. *The article describes the formation of up-to-date methodological approaches to the research of ethnopolitical processes of the period of the national revolution 1917–1921. By*

applying the method of critical thinking, the author attempted to describe different views of scientists at the problem investigated. The article defines the author's methodological views based on the principle of historicism and scientific character.

Key words: *the Ukrainian national revolution, ethnopolitics, methodology.*

Великі революційні події в Україні 1917–1921 рр. охоплюють широке коло питань: суспільно-політичних, соціально-економічних, етнонаціональних, духовно-культурницьких, об'єктивна відповідь на які дає сучасникам важливий науковий і значущий матеріал для роздумів і практичної реалізації. Завдання історико-етнологічного дослідження часто дуже складних процесів, які відбуваються під впливом революційних подій, конфліктів, громадянського протистояння, вимагають неупереджених історико-політологічних оцінок і виважених методологічних підходів. Можливо, враховуючи різноманітні суперечливі обставини подій в Україні 1917–1921 рр. один із провідних діячів національної революції Д. Дорошенко писав: «Дати справді науково-об'єктивну історію нашої визвольної боротьби є завдання будучих поколінь» [1].

З 1990-х рр. історико-політологічні студії, присвячені добі Української революції, переживають справжній дослідницький і видавничий бум. Відомий український дослідник І. Патриляк у своїй розвідці «На крутих схилах історичної пам'яті» зазначає: «Натомість проблеми Української революції та боротьби за незалежність у 1917–1921 рр..., українсько-єврейських та українсько-польських взаємин завжди викликали і викликатимуть жвавий інтерес суспільства» [2, с. 5]. Занесені до наукового обігу численні документи дали багатий фактологічний матеріал для нового переосмислення буремного минулого, для подолання схематизму та стереотипів радянської суспільно-політичної думки, яка стверджувала, що Українська революція і боротьба за незалежність 1917–1921 рр. були начебто не справою нескореної нації, а злісною забаганкою купки «українських буржуазних націоналістів». Тим часом документи центральних і місцевих архівів, фонди періодики України, різноманітні колекції і

експозиції доби революції, мемуарна література та ін. демонструють масштаб українського руху доби визвольних змагань, його демократичний і толерантний характер стосовно інших етносів, які жили в Україні, і одночасно – більшовицьку нетерпимість, великодержавність і ксенофобію до представників української нації [3, с. 134].

Одним із фундаторів методології Української революції можна вважати українського історика І. Лисяка-Рудницького. Саме йому належать історичні есеї з багатьох проблем 1917–1921 рр. Серед суперечливих дискурсів учасників подій і дослідників Української революції І. Лисяк-Рудницький однозначно визначив роль Лютневої революції для формування національної свідомості українців. «У 1917 р., коли чари імперії розвіялися, тисячі вчорашніх «малоросів» мало не за одну ніч перетворилися на національно-свідомих українських патріотів і потенційних сепаратистів» [4, с. 8].

Аналізуючи складні і достатньо суперечливі процеси національно-визвольної боротьби, І. Лисяк-Рудницький, як один із багатьох дослідників подій 1917–1921 рр., визначив витoki головного конфлікту між радянською Росією і Українською Народною Республікою. Незважаючи на інтернаціональні гасла більшовиків, останні моделювали майбутню державу як тоталітарну, на відміну від демократичних ідей діячів Центральної Ради. Ці ідеї були зовсім не ситуативними, а народжені на кращих дореволюційних традиціях українського національно-визвольного руху. «Попри всі свої вади Центральна Рада прагнула запровадити в Україні демократичний соціалізм європейського типу», тому зовсім неможливо було об'єднати Росію і Україну під «спільним федеративним дахом» [4, с. 13].

Безперечно, важливим для розуміння суспільно-політичних та етно-національних процесів, які відбувались в Україні після повалення самодержавства, є роздум американського дослідника Марка фон Гагена, що «динаміка українських процесів націотворення в умовах Української революції змінилася з появою нових дійових осіб: більшовицької Росії, незалежної й іредентичної Польщі, а також антибільшовицьких російських «білих» армій

добровольців під командуванням барона Петра Врангеля та Антона Денікіна [5, с. 272].

Реконструювати етнополітичну історію революції є справою не досить вдячною. Адже майже весь час досліднику доводиться враховувати круті зміни політичної ситуації, настрої мас, особисті позиції українських лідерів, їх симпатії чи антипатії і, звичайно, – зовнішні впливи на перебіг подій в Україні. Є ще одне важливе застереження, на яке треба звернути увагу: відомий український філософ М. Попович наголосив: «По суті, ми досі замість об'єктивних оцінок нерідко оперуємо взаємними прокльонами і звинуваченнями, романтикою... і прямими зіставленнями минулого з політичними симпатіями сьогодення» [6, с. 196].

100-річний ювілей Лютневої революції 1917 р. в Російській імперії та рефлексії на петроградські події в національних районах самодержавної «тюрми народів» спонукають ще раз, але з сучасних позицій, дати оцінку проблемі, яка мала не тільки крайовий чи регіональний характер, а безумовно є подією цивілізаційною. Серед своїх різноманітних історико-політичних студій великий британський історик А. Тойнбі певне місце відводив російським подіям і поваленню самодержавства, руйнаціям європейських імперій під тиском подій Першої світової війни. В цьому контексті він бачить закономірним, а не штучним крах абсолютної монархії Романових у Росії 1917 р. [7, с. 296].

Достатньо цікавою і суголосною з А. Тойнбі видається нам думка зарубіжного дослідника М. Палія, який робить наголос не на лютневих революційних подіях, а на березневій революції. Якщо перші, на його думку, сприяли колапсу російської монархії, то друга – декларувала право народів, які перебували в складі Російської держави, на самовизначення і поряд з соціальними вимогами вимагали національного визволення [8].

Під час революційних подій український народ уперше у ХХ ст. створив власну національну державу, відкрив шлях до національного розвитку титульній нації – українцям, забезпечив демократичні права і свободи національним меншинам, що не робилося до цього в жодній країні світу. Українське суспільство наочно довело свій потенціал національного державотворення.

Але життя для України та її народу склалося таким чином, що і через 100 років Українська революція є незавершеною [9].

Серед численних артефактів Лютневої революції в Росії зазвичай не обходять увагою світлину із зображенням чималої групи військових з великим транспарантом «Волинці». Це солдати-українці Волинського полку, які у вирішальний момент політичного протистояння в Петербурзі стали на захист демонстрантів від куль і шабелъ поліції. Перехід регулярної військової частини на бік повсталого народу визначив перемогу революції. На ролі українського фактора у петербурзьких подіях особливо наголошував М. Грушевський. Великий історик і голова Центральної Ради зазначав, що українська столична громада знайшла шлях до військових частин, які склалися з українців, і разом з робітниками місцевих підприємств відіграли в лютневих подіях «першочергову роль». Звістку про падіння царату в Україні було зустрінуто як передвісник визволення українського народу [10, с. 562].

У радянській історіографії цей факт залишався майже непоміченим. У той же час історики «Жовтня» наввипередки перераховували прізвища В. Антонова-Овсієнка, Ю. Коцюбинського, М. Подвойського, В. Примакова та інших більшовиків-українців, які брали участь у жовтневих подіях у російській столиці. Ще більш небажаним для радянської історіографії виявився такий факт, як події 12 березня 1917 року, коли російською столицею пройшли парадними колонами вже згадані нами «волинці», до яких долучились інші солдати-українці Петроградського гарнізону.

Марш українців-військових під синьо-жовтими прапорами вразив не тільки політиків, а звиклих до перебігу подій пітерців [11]. У радянській історіографії взагалі заперечувався не тільки факт Української революції, а і навіть її гіпотетична імовірність, оскільки в радянській методології, побудованій виключно на єдиному формаційному підході до суспільних подій і явищ, у соціальну схему розвитку революційного процесу в Росії (за буржуазно-демократичною революцією закономірно мала відбутися пролетарська революція) багато подій і явищ в Україні не вписувалося, тому безапеляційно оголошувалися контрреволюційними (з погляду суспільного прогресу) та буржуазно-

національними – з точки зору інтернаціональних завдань пролетаріату [11]. Подолання стереотипів радянської історіографічної школи та методологічних студій, які стверджували, що Українська національна революція і боротьба за незалежність у 1917–1921 рр. були не народною справою, а забаганкою «українських буржуазних націоналістів», стали можливими, коли на початку 1990-х років до наукового обігу ввійшли численні архівні джерела, в минулому заборонені для широкого дослідження. З цього приводу відомі українські дослідники Ю. Левенець та І. Гошуляк писали: «Тому не випадково, що вже вісім десятиріч феномен революції перебуває в епіцентрі наукових і політичних дискусій, породивши велику кількість найрізноманітнішої літератури – документальної, мемуарної, наукової, науково-популярної, популярної та іншої» [12, с. 169].

Відкриваючи новітні сторінки історії України, відомий український науковець М. Брайчевський зазначав, що у радянській науці Центральна Рада оцінювалася гостро негативно. Її кваліфіковано як «контрреволюційну буржуазно-націоналістичну організацію», що відстоювала «класові інтереси української буржуазії». Політика її характеризувалася такими термінами, як «антинародна», «ворожа», «зрадницька», «брехлива», «мерзенна» і т.д. Насправді, зазначав відомий дослідник, Центральна Рада спиралася на тогочасні прогресивні сили – національну буржуазію і трудові верстви народу. В офіційній радянській історіографії Центральна Рада змальовувалася, як глибоко провінційна структура, що не мала жодної ролі в світовій політиці. Тим часом понад 30 країн визнали Українську державу за самостійну [13, с. 133].

Якщо бути об'єктивним, зазначимо, що важливі зміни в історико-політичних розвідках розпочалися в кінці 1980-х років, коли стало зрозуміло, що доба Радянського Союзу, як і комуністичної теорії, перебуває в стані глибокої суспільної кризи. В цей час справжній науковий і методологічний Ренесанс переживає українська історична і політична науки. З'явилося широке коло матеріалів про Центральну Раду, Директорію УНР, ЗУНР, Українську Державу Павла Скоропадського, публікуються нарративні джерела М. Грушевського, В. Винниченка, С. Єфремова, С. Петлюри та ін., в яких спостерігається не тільки спроба

передати революційні події, а й здійснити їх всебічний аналіз. Кінець 1980-х – початок 1990-х років відкрив широкі можливості для наукового, об'єктивного осмислення минулого, доленосних подій революції 1917–1921 рр. У цьому сенсі радянська історіографічна спадщина і методологія зазначених подій виявилась абсолютно поверховою, адже весь спектр історичних процесів розглядався під кутом зору «Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни на Україні». З цього приводу відомий український історик Я. Грицак зазначає: «У теоретичному відношенні радянська історіографія історії України... була цілком безплідною. Увесь подальший її розвиток полягав у пошуку ілюстрацій до окремих... положень з праць Маркса, Енгельса, Леніна та тез партійних документів. Теоретичною базою радянської історіографії була дивна суміш інтернаціонального марксизму з великодержавним російським націоналізмом. Вочевидь, такий підхід особливо шкідливо позначався на інтерпретаціях української історії» [14, с. 4–5].

Зі сталінської доби радянська методологічна школа побудувала певну схему українсько-російських відносин і фактично до самого розпаду СРСР не змінювала її основних парадигм. У цьому контексті згаданий нами професор Я. Грицак наголошує: «Головною темою радянської історіографії є показ «вікових» прагнень українців бути з великим російським народом. Всі події і постаті української історії, що не включали в себе цю схему, підлягали нещадному осуду або ж цілковитому замовчуванню» [14, с. 5].

Формування модерної української методології політичної історії з позицій кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст., зображення дуже складних суспільно-політичних процесів виявилися справою досить непростою. Адже тут вистачало не тільки стереотипів і упереджень минулого. На тлі руйнації радянської методології з'явилося чимало заполітизованих, часто запозичених міфів, які нічого спільного з об'єктивними дослідженнями наукової проблеми не мали. В історико-етнологічних студіях, які закономірно набували особливої популярності на початку 1990-х років, достатньо однозначно прослідковувався підхід за принципом

«свій–чужий», що, власне, унеможливило одержання вірних наукових результатів. У етностудіях «свій» – як правило представник власної нації, «чужий» – заздалегідь запрогнозований чужинець – «зайда», який за національним аранжиром посідає місце серед ворогів титульної нації. Про цей негативний і неприємний метод дослідження достатньо переконливо висловився перший Президент незалежної України Л. Кравчук: «На початку 1990-х рр., крім суспільно-політичних і економічних питань, важливим було підготувати нову концепцію політичної історії України як незалежної держави. Серед тих, хто займався цією проблемою, були різні люди. Були й такі, які відверто заявляли, що в усіх бідах України винен Л. Каганович (мається на увазі національний контекст – *Авт.*). Але така позиція, що порушувала міжнаціональний мир і злагоду в Україні, була владою засуджена і відкинута» [15, с. 68]. Формування і становлення нових методологічних підходів виявилось справою достатньо складною. Спочатку історію національних меншин пропонувалося розглянути як проблему неукраїнської історії в Україні [16, с. 192]. З цього приводу науковець з НаУКМА С. Гірик справедливо зазначає, що на рівні масової свідомості єврейські, польські та інші наративи не стали частиною національної історії [17].

Траплялися і більш радикальні погляди на кшталт – роздуми про необхідність серйозного дослідження проблеми ролі масонського фактора у поразці національної революції 1917–1921 рр. [18, с. 81]. Такі безглузді навколонукові пасажі могли вплинути як на стан історико-етнологічних досліджень, так і на характер міжнаціональних відносин в Україні. Ще на порозі становлення етнополітології в Україні відомий український науковець І. Курас звернув увагу на необхідність наукового і об'єктивного аналізу подій національно-визвольних змагань: «У питанні про результати революції, її уроки теж залишається чимало невирішеного. Після десятиліть безупинної критики лідерів Української революції в подіях 1917–1920-х рр. є рація в тому, щоб провести елементарні (звісно, об'єктивні, правдиві, виважені) підрахунки всіх «плюсів» і «мінусів» того, що принесла буремна доба, порівняти їх, уважно

зважити. При цьому і оцінка «плюсів» і «мінусів» теж має бути не примітивно-спрощеною, а адекватною в масштабності того явища, яке вивчається» [19, с. 374].

Міжнародні відносини в період революції об'єктивно несуть за собою певні тягарі історії. За своїм науковим контекстом вони дійсно належать до дражливої історичної проблематики, тому історики намагалися дослідити більш нейтральні історичні теми. На кінець 1990-х років, коли історіографія Української національної революції вже мала чимало цікавих наукових розвідок, етнополітика 1917–1921 рр. залишилася в тіні дослідницьких пошуків. З цього приводу відомий дослідник В. Солдатенко писав: «Означена тема важлива і актуальна не лише своєю дотичністю до ювілейної віхи нашої історії... Очевидною є її не менш сутнісне, глибинне значення в науковому сенсі, адже цей ракурс проблеми не вивчався українською історіографією» [20, с. 3].

Виникав такий собі дослідницький парадокс. Актуальна, значуща наукова проблема певний час, фактично до початку 2000-х років, залишалася на периферії історико-політологічних розвідок. Бракувало не тільки нового масиву історичних джерел, внесених до наукового обігу, а цікавих неупереджених інтерпретацій характеру міжнародних відносин доби революції, а по суті – не вистачало нових, вільних від упереджень методологічних підходів до зазначеної проблематики. А в цей час на цьому тлі усе ще ширилися малозначні, але дражливі розвідки, які і далі розшукували етнічні корені та сліди в українських проблемах. На цей негативний аспект питання звернув увагу відомий український дослідник М. Лазарович, аргументовано зазначивши, що нехтування етнонаціональним чинником, який є одним зі складових системи безпеки країни, може спричинити виникнення певних проблем, оскільки спроби розіграти «етнічну карту» в Україні не припиняються з часу проголошення її незалежності. Науковець вважає, що лише формування дієвої концепції державної етнополітики дасть змогу забезпечити гармонійне поєднання інтересів титульної нації й іноетнічного населення. Вагомим підґрунтям такої діяльності і може стати політико-правовий досвід розв'язання національних проблем, зокрема, у період визвольних змагань в Україні 1917–1921 рр. М. Лазарович справедливо стверджує, що без критичного

осмислення й узагальнення минулих етнополітичних здобутків і прорахунків та їх інтегрального наукового відображення в історіографії неможливо конструктивно розв'язати сучасні міжнаціональні проблеми, прогнозувати і моделювати їхній розвиток у майбутньому [21, с. 10].

З погляду історичного досвіду забезпечення прав національних меншин з висновками М. Лазаровича суголосна думка Н. Чоботок, яка поклала в основу своїх досліджень правове забезпечення українськими державами становища національних меншин в Україні у 1917–1921 рр. На її розсуд, українське законодавство революційної доби є важливим джерелом для формування сучасної державної етнополітики в Україні [22, с. 8].

В основу сучасних методологічних досліджень етнополітики Української революції, як правило, покладено сукупність засобів і методів наукового пізнання (філософських, загально-наукових та спеціально-наукових). Серед філософських методів для осмислення фактологічного матеріалу встановлення вірогідності та повноти інформації використовується діалектичний підхід, гносеологічний аналіз, принцип об'єктивності.

Критичний аналіз радянської та пострадянської моделі висвітлення подій 1917–1921 рр. на території України дає змогу уникнути часто поверхових суджень і звернути увагу на єдиний державотворчий концепт революційного руху як частини загального цивілізаційного процесу. Але науковість і об'єктивізм, як важливі методологічні принципи, вимагали визнання небільшовицьких масових революційних рухів, а разом з тим – масових національних і суспільних процесів. За влучним зауваженням Ю. Пахоменкова: «Змальовуючи переможний процес переростання буржуазної революції в соціалістичну, крах непролетарських партій і дрібнобуржуазного націоналізму, радянські історики не могли прояснити причини слабкої популярності ідей більшовицької революції в Україні в 1917 – на початку 1918 рр.» [23, с. 70]. Розглядаючи революційні процеси на національних теренах колишньої Російської імперії, радянські науковці-суспільствознавці вимушені були змальовувати їх у виключно класово-партійному діапазоні. Партійно-класова оцінка подій змушувала ігнорувати, недооцінювати або переписувати небільшовицькі

процеси в комуністичному ідеологічному сенсі. За неупередженим визначенням В. Солдатенка, «радянська історіографія упродовж десятиліть віднаходила дедалі нові аргументи, намагаючись довести, що Української революції не було, а тих, хто вважав інакше, оголошували буржуазно-націоналістичними фальсифікаторами, неспроможними оволодіти науковими принципами історичного дослідження» [24, с. 92].

Всезагальний діалектичний метод дає широкі можливості осмислити генезу Української революції як національно-визвольної в широкому сенсі. В історико-політологічному контексті вона поправу посідає власне місце поряд з відомими національними революціями в Китаї (Синьхайська революція 1911 р.) та Мексиці (1910–1917 рр.). Саме українська революційна хвиля спростувала догматичні твердження тих, хто, посиляючись на інтерпретації Гегеля, намагався довести певні тлумачення про «недержавність» та «неісторичність» українського народу. Поряд з питаннями політичними, соціально-економічними та духовними Україна, як поліетнічна країна, вимагала нагального вирішення і національного питання. На українських теренах автохтонно перебували мільйони представників інших націй, які, як і українці, були зацікавлені у справедливому і демократичному вирішенні національного питання. В руслі етнонаціональних перетворень для української державності вочевидь окреслилися два найскладніші питання: російське та польське. Російська нація в імперії і в Україні формувалася під впливом абсолютистської монархії Романових. Її ідеологічні гасла були побудовані на войовничому шовінізмі, українофобії і антисемітизмі. В ХХ столітті Російська імперія вступила з перефразованими слоганами монархічного апологета графа Уварова – «самодержавне православ'я, народність, яке хронологічно до потреб часу було змінено на тези «Бог, цар, народ, законність і порядок» [25, с. 1]. Світогляд більшості російської інтелігенції досить виразно передавала газета «Рада», яка вмістила в одній зі своїх публікацій такий матеріал: «Ще й досі навіть освічені публіцисти трактують Російську імперію як державу «руського народу», хоч великороси складають у їй до 44 проц. усієї людності. Вони звикли говорити про потреби «руського народу», про його бажання, як іноді російські

бюрократи, розуміючи під словом «русській» усю державу» [26, с. 2]. Неупереджений аналіз історичних джерел у контексті сьогодення може дати несподіваний, але закономірний результат. Характеризуючи переддень революції 1917 р., відомий український політичний діяч Є. Чикаленко пише: «Коли українство підіймало голову і виявляло претензії навіть тільки на самостійне культурне життя, то всі ворогуючі між собою російські партії чи течії об'єднувалися в поборюванні українського руху, виступали проти українців, як тепер кажуть, «одним фронтом»» [27, с. 388].

Для України непростюю реальністю стало польське питання, коли внаслідок розподілів Речі Посполитої Правобережна Україна до Галичини ввійшла до складу Російської імперії. Героїчна боротьба польського народу за незалежність, зокрема повстання 1830–1831 рр. і 1863–1864 рр., що мали свій потужний резонанс на Правобережній Україні, завжди мала чимало симпатиків в Україні. Аналіз суспільного корпусу документальних джерел свідчить, що незважаючи на русифікаторську політику на Правобережжі, утиски польських інтересів, рівень власної самоідентифікації поляків був достатньо високим. Незважаючи на наявність різних політичних таборів у польському визвольному русі, поляки завжди ставили національні чинники вище за класові (крім лівих партій). З раннього віку сім'я, костел і школа прищеплювали дитині почуття гідності належності до польської нації. Тому досить справедливими сприймаються слова української поетеси і громадянського діяча Л. Костенко: «Усе було в польській історії. Не було руїни духу» [28, с. 184]. Проте існуючі погляди українців і поляків на власний розвиток мали більше шансів на загострення міжнаціональних відносин, ніж на етнополітичний консенсус. Українські дослідники справедливо підкреслюють ту думку, що польські демократи переставали бути демократами, коли заходила мова про задоволення національних прав українців. Польські очільники беззастережно вважали українців, литовців і білорусів частиною «польської» нації, тому ставилися до національних політичних та соціокультурних прагнень цих народів як до зайвої забаганки. Подвійність польських національно-політичних стандартів у тлумаченні щодо власних майбутніх перспектив та стосовно інших

народів охопила бажання українських діячів і зробила їх в більшості глухими до закликів боротися за «нашу і вашу свободу» [29, с. 24].

Єврейське питання в Україні завжди мало складний, суперечливий і подразливий характер. Щоб об'єктивно побачити і змалювати дійсний стан життя і діяльності єврейської громади в Україні важливим є визначитися в методологічному ключі: шукати істини, спираючись на різноманітні джерела, чи залишатися в імперських чи тоталітарних тенетах – продовжувати репродукувати старі міфи тільки в новій обгортці, очікуючи за це певні політичні чи особисті дивіденди. Образ єврея – як образ «зайди», «чужинця», «експлуататора» – вже не раз використовувався в псевдо-наукових практиках і проектах. Тенденційний підбір фактів і різноманітних матеріалів щодо юдеїв виявився настільки стійким, що продовжив своє життя не тільки в окремих публікаціях, а навіть знайшов певну нішу у академічних працях, вузівських і шкільних підручниках 1990-х – 2000-х років.

Ще в кінці XIX ст. за дорученням нового російського імператора Олександра III М. Лесков підготував секретну доповідь «Євреї в Росії», яка мала дати царю достатнє уявлення про його чужорідних підданих. На що звернув увагу М. Лесков? По-перше, що негатив щодо євреїв здебільшого мало упереджений і надуманий характер. Наприклад, споювання євреями-шинкарями православних людей. Адже за кількістю власників шинків євреї в територіях осілости не переважали за етнічним походженням інших власників. По-друге, шинкарство не було для євреїв основним заняттям. Більшість єврейської людності були зайняті різноманітними ремеслами і промислами: пекли хліб, ловили рибу, лагодили будинки, шили чоботи, одяг тощо [30]. Царське самодержавство відверто проводило антисемітську політику щодо своїх єврейських підданих. Не випадково з трибуни Державної думи Росії лунали гасла промонархічних чи «чорносотенних» депутатів про необхідність фізичного знищення єврейського населення [31]. Український національний рух завжди з симпатіями ставився до єврейських демократів і трударів в Україні. Архівні фонди зберігають реакцію українських демократів на ганебний процес у справі М. Бейліса в Києві у 1911–1913 рр. Із відозви до «Товаришів-студентів» української соціал-демократичної фракції вищих шкіл

Києва: «Товариші! Справа Бейліса не є справою єврейського народу. Це справа, яка мучить всі недержавні народи, волею історії кинуті в тюрму народів... Кличемо до страйку!». На цей заклик частина київських студентів припинила навчання [32].

Не ситуативними були, наприклад, зв'язки між єврейською партією Бунд та РУП чи українськими радикал-демократами, єврейське представництво в Центральній Раді, Трудовому Конгресі, який був скликаний за ініціативою Директорії УНР. На думку першого керівника українського уряду В. Винниченка, євреї ніколи не претендували на владу в Україні і, враховуючи політику царату в єврейському питанні, їх інтерес був у солідарності і підтримці українського національного руху. На думку керівника українського уряду, й інші національні рухи мають висловити свою підтримку євреям. З цього приводу він зазначав, що російське самодержавство для представників неросійських народів було не тільки утіленням певної системи державного та політичного управління, але й ще пануванням одних класів над іншими. Далі автор зазначає, що царизм був причиною не тільки політичного та правового гноблення і сваволі, але й соціально-економічної нерівності, бідності та злиднів, які породжували конфлікти між представниками різних націй у Росії. Українська революція, завершує свою думку Винниченко, відкрила унікальні можливості для міжнаціонального порозуміння, адже знищували соціально-економічне та політичне підґрунтя взаємної неприязні: «З падінням царизму, в надіях мас повинно було впасти й це зло, в їхній свідомості Росія ставала на шлях цілковитого економічного гаразду. І в цьому, головним чином, полягала причина дійсної рівності та справжнього братерства руських, український та інших неєврейських мас із єврейством як таким». «Расово-національна та релігійна чужість його тепер, коли наставало загальне щастя, не викликало ніякої ворожості» [33, с. 155].

Роздуми одного із лідерів Української національної революції, так як і думки представників визвольного руху М. Драгоманова, М. Загірної, С. Русової, М. Грушевського, С. Єфремова та ін., є справжнім науковим фундаментом, на якому повинні ґрунтуватися новітні методологічні етностудії. Загальні позитивні враження від модерних досліджень Української революції все ж таки повинні

враховувати, що певні дослідники усе ще спираються в своїх розвідках, за визначенням А. Тойнбі, «на культ вигаданого». Наприклад, публікація С. Білоконя «Двадцять років єврейської державності в Україні, 1918–1938?» говорить сама за себе, тут і коментарів не потрібно. Власне, навіть не дивує, що з давнього видання у вузівському часописі вона перемістилася на персональний сайт С. Білоконя. Тенденційний підбір різноманітних історичних фактів не врахував ту особливість, що у формуванні владних структур і власних політичних уподобань більшовики завжди надавали перевагу класовим, соціальним чинникам, а не національним. Якщо навіть врахувати певний відсоток євреїв серед більшовицького керівництва, то це представництво нічого спільного з життям, побутом, традиціями юдеїв не мало. У своїй автобіографії Л. Троцький писав: «Національний момент, такий важливий в житті Росії, не відігравав у моєму житті ніякої ролі». Відповідаючи на запитання, ким він себе вважає – євреєм чи росіянином, Л. Троцький підкреслював: «Ні тим, ні іншим. Я – соціал-демократ і інтернаціоналіст» [34, с. 10]. Позицію Троцького стосовно того, що серед більшовиків немає євреїв, а тільки присутні інтернаціоналісти, підкреслював у своїх дослідженнях відомий російський історик-демократ Д. Волкогонов [34, с. 11].

З іншого боку, вистачає заангажованості і серед єврейських дослідників, готових застосувати старі радянські схеми до визначення і оцінок, наприклад, ролі С. Петлюри чи інших діячів Центральної Ради, Директорії УНР в єврейському питанні. Хоча, щоб бути об'єктивним, у цьому питанні достатньо звернутися до листів відомого діяча єврейського національного руху В. Жаботинського: «... це той факт, що ні Петлюра, ні Винниченко, ні решта видатних членів цього українського уряду ніколи не були тими, як їх називають «погромниками». Хоча я їх особисто не знав, все ж таки я добре знаю цей тип інтелігента-націоналіста з соціалістичними поглядами. Я з ними виріс, разом з ними проводив боротьбу проти антисемітів та русифікаторів – єврейських та українських. Але ні мене, ані решту думаючих сіоністів

південної Росії не переконують, що людей цього типу можна вважати за антисемітів! Це важливо, бо це веде нас до головного: до глибинної правди, яку небезпечно забути...» [35, с. 112–113].

Метод компаративного аналізу відкрив перед нами можливість ще раз розглянути Українську національну революцію як історичний феномен. Аналіз різноманітних історичних джерел і фактів дає достатнє уявлення про розвиток революційних процесів в Україні, що зовсім не свідчить про слабкість національно-визвольного руху, а навпаки. З березня по листопад 1917 року українці спромоглися створити власний національний представницький орган – Центральну Раду, налагодити її діяльність на місцях. Центральною Радою було ухвалено низку найважливіших конституційних актів-універсалів, які де-факто і де-юре свідчили про хід революційних перетворень від вимог української автономії до проголошення Української Народної Республіки. Вони набули широкої підтримки не тільки серед українців, а й широкого представництва національних меншин, зокрема, проголошення демократичних прав народів України в оновленій Українській Республіці.

У сучасних етнополітичних дискурсах існує кілька концептуальних поглядів щодо революційних перетворень в Україні і позицій національних меншин. Одні науковці відстоюють думку, що більшість національних громад з розумінням поставилися до історичного права українського народу на відновлення своєї державності, а головне – самі були зацікавлені у поваленні самодержавства, монархії, розпаді і реформуванні імперії [36, с. 82]. Інші науковці стверджують, що переважна більшість етнічних меншин підтримувала повалення царизму, початок демократичних перетворень, але їхнє ставлення до політичних сил, які діяли в Україні, було різним і суперечливим: від підтримки права українського народу на свою державність до його повного заперечення [37, с. 76–77].

Також компаративний аналіз, порівняно, наприклад, з подіями в Білорусі, переконує, що в сусідній державі за однакових з Україною стартових умов події розгорталися за іншим сценарієм. Одразу після перемоги Лютневої революції тут з'явилося чимало національних організацій, які активно підтримували ідею націо-

нального відродження. Але, на відміну від України, Центральна Рада Білоруських організацій була обрана тільки влітку 1917 р. і зі своїм головним завданням – об'єднати національні сили – вона не впоралася. Напередодні жовтневого перевороту 1917 р. національний рух виявився слабким і роз'єднаним. Створені в умовах революції можливості для відродження білоруської незалежності були втрачені. Основною причиною поразки білоруські дослідники вбачають у відсутності єдиної національної ідеї, яка консолідувала б різні політичні сили на шляху до основного завдання державного будівництва [38, с. 150].

Бажання заглибитись у сутність революції, розібратися у змісті процесів, що їх наповнюють, зробити належні об'єктивні висновки спонукають нас до застосування історико-хронологічного методу. Саме він дає унікальну можливість визначити важливу траєкторію історичних подій, окреслити нерозривну історичну практику: соціального, національного та етнонаціонального. Відтворення історичної панорами починає свою ходу від національної демонстрації в Києві, справжнього «Свята свободи», де була прийнята резолюція, що орієнтувала українців на здобуття «широкої автономії української землі... з врахуванням прав національних меншин [39, с. 28], рішень Національного Конгресу, де підкреслювалася наскрізна думка: «Один з головних принципів Української автономії – повне забезпечення прав національних меншостей, що живуть в Україні» [39, с. 29].

Насамперед заслугоує на увагу продовження дослідження подальших кроків українських національних очільників, що знайшло своє відображення в наступних конституційних актах постреволюційної України: Першому універсалі, який націлював українську людність, яка жила поруч з іншими народами, негайно прийти до згоди і порозуміння з демократіями тих національностей і «разом з ними приступити до підготовки нового життя» [40, с. 104]. В Другому, який закликав українців жити у згоді з іншими національностями [40, с. 164]. В Третньому і Четвертому універсалах, які проголосили національно-персональну автономію для національних меншин. Зрештою – Конституції Української

Народної Республіки, яка проголосила про правове оформлення української політичної нації [41, с. 330–331].

У сучасній історичній і політологічній літературі, особливо останнього часу, спостерігаються спроби цивілізаційного підходу до революційних подій. Революції завжди виникають як «відповідь» на «виклик» на глибинні політичні, соціальні та етнонаціональні кризи. Саме це позбавляє нас ідеологічних аксіом минулого. Якщо наслідувати спадщину А. Тойнбі, то вона відкриває можливість природного і повноцінного політологічного дискурсу щодо революційних подій у Російській імперії 1917 року. Сам автор вбачає наявність двох революцій 1917 року, які спровокував царат незавершеними реформами 60–70-х рр. XIX ст., російсько-японською війною, а згодом і участю у Першій світовій війні [7, с. 296].

100-річний ювілей другої російської революції та Української національної революції спонукав до активного історичного дискурсу представників різних наукових шкіл як в Україні, так і Росії. В самій Росії відбувається постійна зміна парадигм в оцінках подій сторічної давнини. Представникам одних історичних шкіл у Росії вбачаються українські події як логічне продовження лютого 1917 року, тісно пов'язаного з загальноросійськими революційними процесами – «Великою Російською революцією». Інші вважають, що спроба українських дослідників виокремити революційні події в особливий специфічний національних рух були зумовлені радикалізмом російського суспільства до українського питання. Серед дослідників сусідньої держави вистачає і представників маргінальних поглядів, таких як сучасний історик і публіцист А. Широкоград. Власне, він пише: «З метою зміцнення терористичної диктатури Директорії Петлюра і Винниченка всіляко роздували пропаганду зоологічного націоналізму, розпалювали ненависть до російського народу». Посилаючись на праці радянських істориків, він зазначає: «Петлюрівська преса широко пропагувала серед українського населення ідею «великої Соборної України», розпалювала апетити на чужі землі в українських куркулів і буржуазії. В пресі відверто обговорювалися плани виселення з України всіх росіян і відновлення кордонів України від Карпат до Дону, від Чорного моря до Вісли» [42, с. 313–314]. Якщо

врахувати навіть умовну маргінальність А. Широкограда, то загалом важко не погодитись із загальною оцінкою вже згаданого нами І. Лисяка-Рудницького: «Видатний російський історик і суспільний мислитель Георгій Федотов у 1947 р. писав: «Пробудження України, а особливо сепаратистський характер українофільства заскочив російську інтелігенцію й лишився їй до кінця незрозумілим. Ми любили Україну, її землю, її народ, її пісні, вважали все це своїм, рідним». На відстані цілого покоління від революції Федотов усе ще не усвідомив, що сепаратистського характеру український рух набув лише на пізнішій стадії і що це якраз і було результатом особливої російської «любові до України», рівнозначної запереченню права українців на національне самовизначення [4, с. 8].

У контексті вищезазначеного достатньо актуальною видається думка українського дослідника М. Ковальчука, який розглядає українсько-російські відносини як битву двох революцій, що відстоювали різні суспільно-політичні та етнонаціональні цінності [43].

Пошук методологічних підходів, особливо в такій делікатній темі, як «етнополітика» 1917–1921 рр., на думку неупереджених дослідників, має обов'язково виявити граничний науковий і водночас взаємний національний такт, повагу до всіх аргументів, а не бажання реалізувати старі образи, інші емоції, покласти їх в основу досліджень. Наявність різноманітних історико-політологічних шкіл і інтерпретацій подій революційної доби не може залишити без уваги провідну думку М. Грушевського як визнаного лідера українського державотворення: «Повнота національного життя, котрої ми добиваємося для українського народу, не повинна затопляти інших народностей і обмежувати їх змагання до свободного розвитку своєї культурної і національної стихії... Оборонці української національності не будуть націоналістами...» [44, с. 67–69].

При всі зауваги чи критичне осмислення етнополітичних процесів 1917–1921 рр. неможливо не побачити, що національні українські лідери намагалися не тільки побудувати Українську національну державу, а й створити найпрогресивніший і передовий суспільно-політичний устрій, який міг би служити зразком єдності і порозуміння для інших народів.

1. Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр.: Доба Центральної Ради. – Ужгород, 1932 [Електронний ресурс] / Д. Дорошенко. – Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Doroshenko_Dmytro/Istoriia_Ukrainy_1917-1923_rr_Tom_1_Doba_Tsentralnoi_Rady/
2. Гунчак Т. Ключові проблеми історіографії Другої світової війни: збірник статей / Т. Гунчак. – К., 2011.
3. Гирич І. Концептуальні проблеми історії України / І. Гирич. – К., 2011.
4. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе / І. Лисяк-Рудницький. – Т.2. – К., 1994.
5. Марк фон Гаген. У війнах творяться нації: націотворення в Україні під час Першої світової війни / Марк фон Гаген // Україна – процеси націотворення / упор. А.Каппелер. – К., 2011.
6. Попович М. Червоне століття / М. Попович. – К., 2005.
7. Тойнбі А. Дослідження історії. Скорочена версія / А. Тойнбі. – Т.2. – К., 1995.
8. Palij Michael. The Anarchism of Nestor Makhno, 1918–1921: An Aspect of the Ukrainian Revolution, 1976 [Електронний ресурс] / Michael Palij. – Режим доступу: <http://www.ditext.com/palij/makhno.html>
9. Головка О. Українська революція і через 100 років не закінчена / О. Головка // Урядовий кур'єр. – 2017. – 14 березня.
10. Грушевский М. Иллюстрированная история Украины / М. Грушевский. – К., 1996.
11. Революційна доба в Україні (1917–1920 роки). Феномен української революції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.big-lib.com/book/70_Revoluciina_doba_v_Ukraini_1917_1920_roki/7146_Fenomen_Ukrainskoi_Revolucii
12. Левенець Ю. Українська революція: здобутки і проблеми дослідження / Ю. Левенець, І. Гошуляк // Етнополітологія в Україні. Становлення. Що далі? – К., 2002.
13. Брайчевський М. Конспект історії України / М. Брайчевський. – К., 1993.
14. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. / Я. Грицак. – К., 1996.
15. Левітас Ф. Навчання історії. Посібник для творчого вчителя / Ф. Левітас. – К., 2015.
16. Гирич І. Концептуальні проблеми історії України / І. Гирич. – К., 2011.
17. Гольд М. В українській історії євреїв словно нет / М. Гольд // Хадашот. – 2016. – №3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hadashot.kiev.ua/content/v-ukrainskoj-istorii-evreev-slovno-net>
18. Полянський О. Історія України: проблеми методології та методики / О. Полянський. – Тернопіль, 2012.
19. Курас І. Ф. Етнополітика і історія та сучасність. Статті, виступи, інтерв'ю 90-х років / І. Ф. Курас. – К., 1999.

20. Солдатенко В. Українська революція і етнонаціональні відносини: проблеми дослідження / В. Солдатенко // Наукові записки ІІІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 1999. – Вип. 8.

21. Лазарович М. Етнополітика української влади доби національно-визвольних змагань 1917–1921 років. Компаративний аналіз: монографія / М. Лазарович. – Тернопіль, 2013.

22. Чоботок Н. В. Державна етнонаціональна політика в Україні 1917–1921 рр.: дис. ... канд. юридичних наук / Н. В. Чоботок. – К., 2005.

23. Пархоменков Ю. Г. Радянська історіографія про суспільно-політичні процеси в Україні в 1917 – на початку 1918 рр. / Ю. Г. Пархоменков // Наука. Релігія. Суспільство. – 2009. – №2.

24. Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис: монографія / В. Ф. Солдатенко. – К., 1999.

25. К избирателям в Государственную Думу. – К., 1906.

26. В.К-й. Різноплеменність Росії і її значення для держави / К-й В. // Рада. – 1907. – №35.

27. Чикаленко Є. Спогади. (1861–1907) / Є. Чикаленко. – Н.-Й., 1956.

28. Калакура О. Я. Поляки на землях України: ментально-етнографічний портрет ХХ століття / О. Я. Калакура / Наукові записки ІІІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України [Курасівські читання]. – 2006.

29. Смолій В. А. Нариси історії Української революції 1917–1921 рр. у двох книгах. Кн. I / В. А. Смолій та ін.. – К., 2011.

30. Лесков Н. Еврей в России. Несколько замечаний по еврейскому вопросу [Електронний ресурс] / Н. Лесков. – Режим доступу: <http://www.vehi.net/asion/leskov.html>

31. Центральний Державний історичний архів України. – Ф. 1010, оп. 1, спр. 171, арк.2.

32. Державний Архів Київської області. – Ф. 2, оп. 229, спр. 264, арк. 225.

33. Винниченко В. Єврейське питання на Україні / В. Винниченко // Хроніка. – 2000.

34. Вдовин А. Русские в ХХ веке / А. Вдовин. – М., 2004.

35. Жаботинський В. Вибрані статті з національного питання / В. Жаботинський. – К., 1991.

36. Рафальський О. О. Національні меншини України у ХХ столітті. Історіографічний нарис / О. О. Рафальський. – К., 2000.

37. Гусев В. І. Національні меншини в контексті соборності України (1917–1921 рр.) / В. І. Гусев // Проблеми соборності України в ХХ столітті: збірник праць. – К., 1994.

38. Малиновский В. И. История Белорусской государственности / В. И. Малиновский. – Минск, 2003.

39. Національні відносини в Україні у ХХ ст.: збірник документів і матеріалів. – К., 1994.

40. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Т.1. – К., 1996.
41. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Т.2. – К., 1997.
42. Широкопад А. Тайная история Украины / А. Широкопад. – М., 2008.
43. Ковальчук М. Битва двох революцій: Перша війна Української Народної Республіки з Радянською Росією. 1917–1918 рр. / М. Ковальчук. – Т.1. – К., 2015.
44. Грушевський М. Повороту не буде. Соціально-політичні праці 1917–1918 рр. / М. Грушевський – Х., 2015.